

گفته‌ها و ناگفته‌هایی از کتاب‌های چاپ سنگی و سربی

در گفت‌وگو با دکتر سید ابوالقاسم نقیبی

(کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری)

● امیرحسین شرافت

کارشناس و منتقد کتاب

می‌توان آن را ابتدایی‌ترین نمونه چاپ دانست که بعدها به چاپ چوبی شهرت یافت. این روش در چین که مبدع آن بود پیش از کشورهای اروپایی معمول بود به طوری که نمونه منقوش در صفحاتی از چوب، کنده‌کاری می‌شد و نسخ متعددی از آن تکثیر می‌یافت و موجب بسط علم و دانش می‌گردید.

صنعت چاپ از طریق اروپا به ایران راه یافت و نخستین بار در زمان فتحعلی‌شاه قاجار و کوشش عباس میرزا نایب السلطنه، چندتن از ایرانیان فن چاپ کردن را در اروپا آموختند و دستگاه چاپ حروفی (چاپ سربی) و چاپ سنگی را از اروپا به ایران آوردند. میرزا صالح شیرازی که ساختن مرکب چاپ و تهیه حروف چاپخانه و حکاکی را در لندن آموخته بود، چاپ و انتشار روزنامه و چاپخانه را در ایران آغاز کرده و رواج داد، و در تبریز به همت میرزا اسدالله نامی از اهالی فارس که در پی درخواست او در پترزبورگ صنعت چاپ را فرا گرفته بود، قرآن مجید را سرلوحه اولین کار چاپی خود قرار داد.

چاپخانه در ایران تا مدت‌ها «باسمه‌خانه - بسمه‌خانه» گفته می‌شد و بعدها به «مطبعه» تغییر نام یافت. عباس میرزا به وسیله منوچهر خان گرجی، معتمدالدوله و به همت میرزا زین العابدین، یک دستگاه ماشین چاپ سربی (چاپ برجسته تیپوگرافی) از انگلستان خریداری کرد و میرزا زین العابدین معتمدی، متصدی آن شد و بعد از مدتی کتاب فتح‌نامه میرزا عیسی قائم‌مقام فراهانی را که درباره فتوحات عباس میرزا با روسیان بود و نیز رساله جهادیه وی را که حاوی حکم جهاد در جنگ دوم روس و ایران است، به حروف عربی طبع کرد.

در طول تاریخ، کتاب به اشکال و انواع مختلف فراهم شده و دست و مرکب و قلم و نی در کتابت آن به کار رفته و در هر ورق آن سطوری مرکب از کلماتی مرتبط به هم و عبارات و مضامینی که مفهوم مشخصی را القاء می‌کند پیوند خورده است. شیوه چاپ و حروف چینی در قرن اخیر به کتاب صورتی نو و گسترش جهانی بخشیده و تهیه و دسترسی به آن را سهل و میسر گردانیده است و سیران، همچون مراحل سنی انسان که شامل نوجوانی و جوانی و میانسالی و پیری است، مراحل علامت‌نگاری و مقاله‌نویسی و رساله‌نویسی را پشت سرگذرانده، به صورت امروزین درآمده است. تاریخ چاپ به استناد مدارک موجود به پنج قرن قبل از میلاد، یعنی زمان هخامنشیان می‌رسد؛ در این دوره برای امضای اسناد، مهرهایی به کار می‌رفت که از چوب تهیه شده بود و به اعتباری

کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری، به جهت دارا بودن چهار هزار و دویست نسخه خطی و ۲۷۰۰ جلد کتاب چاپ سنگی و سربی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. قدیمی ترین نسخه خطی این کتابخانه، نسخه‌ای از قرآن کریم است که در قرن سوم از هجرت، نگارش یافته است. قدیمی ترین کتاب چاپ سنگی آن، با عنوان تاریخ فرشته تالیف فرشته استرآبادی، به چاپ بمبئی، به سال ۱۲۴۷ هـ. می باشد.

کتاب را بونه‌هایی از گل فرا گرفته و مجالس در میان عبارت و متن چاپ خورده است. نخستین روزنامه ایران نیز به نام اخبار و وقایع و روزنامه شرف با این روش چاپ شده است.

البته اختلاف نظر در زمینه تاریخ چاپ در جهان وجود دارد و نیز در خصوص اینکه چه کسی نخستین بار چاپخانه در ایران دایر کرد و اولین مطبعه از نوع چاپ سربی یا چاپ سنگی بوده است و دستگاه چاپ در کدام یک از شهرهای ایران زودتر به کار افتاد برای آگاهی بیشتر به سراغ دکتر سید ابوالقاسم نقیبی، معاون پژوهشی و رئیس کتابخانه و مرکز اسناد مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار) رفتیم تا علاوه بر گفت‌وگو در باره پیشینه و جایگاه چاپ سنگی، با یکی از بزرگترین مخازن نسخ خطی و چاپ سنگی کشورمان نیز بیشتر آشنا شویم.

فهرست کتاب‌شناسی توصیفی از جمله کارهای مهم در تاریخ فهرست نویسی کتاب‌های چاپ سنگی در ایران است که به تازگی توسط وی به انجام رسیده است. فهرست نویسی کتاب‌ها بر اساس قواعد فهرست نویسی انگلو - امریکن و رده‌بندی آن بر اساس رده‌بندی دهدهی، دیویی به انجام رسیده است.

برای آغاز گفت‌وگو، در ارتباط با مفهوم چاپ و همین طور چاپ سنگی و سربی توضیح دهید؟

چاپ به معنای طبع و باسمه، عملی است که به واسطه آن می‌توان از روی یک نوشته، چند نسخه شبیه به آن تهیه کرد به تعبیر دیگر، به نقش کردن نوشته‌ها و تصویرها روی کاغذ به وسیله آلات و ابزارهای مخصوص، چاپ اطلاق می‌گردد بعضی از

در سال ۱۲۳۹ قمری، منوچهر خان معتمدالدوله، چاپخانه‌ای در تهران دایر کرد و کتاب محرق القلوب و پس از آن کتاب مجالس المتقین تألیف شهید ثالث را به چاپ رساند و بعدها کتاب روضه المجاهدین معروف به مختارنامه را چاپ کرد که نخستین کتاب مصور چاپ سربی محسوب می‌شود.

پیش از آن حدود سال ۱۱۱۳ هـ. یکی از روحانیون ارمنی به نام آسادر، چاپخانه‌ای در اصفهان وارد کرد که حروف آن چوبی بود و هم‌چنین در خلال همین سال‌ها آسوریان نیز چاپخانه‌ای برای چاپ کتاب‌های مذهبی خود در ارومیه دایر کردند.

پس از چاپ سربی، چاپ سنگی به پیروی از کتاب‌های هندوستان که به سال ۱۲۲۵ هـ. در کلکته آغاز شده بود، در ایران رواج گرفت - هندوستان و کشور عثمانی از جمله کشورهای قدیمی هستند که به چاپ سنگی به زبان فارسی مبادرت کردند. داستان مسیح و سن پدرو یا سن پیترو، قدیمی ترین کتاب چاپ فارسی در جهان است که در سال ۱۰۹۴ قمری در لیدن هلند با چاپ سربی طبع گردید و در سال ۱۱۵۵ کتاب فرهنگ شعوری به زبان فارسی در کشور عثمانی چاپ گردید.

نخستین چاپخانه سنگی در سال ۱۲۵۹ دایر گردید و کتاب معجم فی آثار ملوک العجم تألیف میرزا عبدالله ابن فضل الله را به چاپ رساند.

لیلی و مجنون مکتبی شیرازی، نخستین کتاب مصور چاپ سنگی بود که در چهارمجلس به سال ۱۲۵۹ قمری در تبریز نشر یافت و کتاب گلستان سعدی، از مرغوب ترین چاپ سنگی است که در سال ۱۲۶۸ در قطع خشتی در تهران طبع شد. حواشی این

روش، متن یا تصویری می‌بست، برای چاپ ۷۵۰ نسخه جواب گو بود و پس از آن، نقش روی سنگ قابل چاپ نبود. به همین جهت کتب را در ایران بیش تر از ۷۰۰ تا ۸۰۰ نسخه، چاپ سنگی نمی‌کردند. البته در این میان موارد استثناء نیز وجود دارد. مانند کتاب «اکمال الدین» شیخ صدوق، چاپ تهران - ۱۳۰۱ هـ. که در ۱۰۸۰ نسخه چاپ گردید.

پیشینه چاپ سربی و سنگی در جهان چگونه است؟

نخستین بار در جهان، صنعت چاپ در کشور چین معمول گردید و چینی‌ها زودتر از سایر ملل به این صنعت پی بردند و با طی مراحل تکاملی این صنعت، کتاب چاپ کردند. چینی‌ها چاپ کتاب را در عصر سلسله سلاطین تانگ، یعنی مقارن قرن اول تا سوم هجری، به کمال رساندند. آنها روی یک قطعه چوب، تمام مطالبی را که باید در دو صفحه متوالی بیاید، به علاوه یک ستون عنوان باب، فصل و ممیزات دیگر در میان دو صفحه، وارونه می‌کنند و سپس آن را مرکب زده، روی کاغذ بر می‌گرداندند و آن کاغذ را از وسط «تا» میزدند و کتاب هر چند ورق می‌شد از این اوراق تا کرده مرکب بود، که پهلوی یکدیگر گذاشته و دوخته می‌شد.

برخی معتقدند نخستین کتاب با روش حروف مجزا، سربی در سال ۸۶۸ میلادی در «چین» به چاپ رسیده است در حالی که نخستین کتاب با تکنیک «چاپ سنگی»، در سال ۱۷۷۱ میلادی به چاپ رسیده است. صنعت چاپ را در اروپا گوتنبرگ آلمانی (۱۴۰۰ - ۱۴۶۸ میلادی) اختراع کرد. او نخست با چاپ سنگی آزمایش‌هایی نمود، و کتاب‌هایی را به چاپ رسانید، که از آن جمله می‌توان به تورات ۳۶ سطری و تقویم ۱۴۴۸ میلادی اشاره نمود. او بعد درباره چاپ با حروف متحرک (چاپ سربی) نیز مطالعات خود را ادامه داد و این صنعت به نام وی ثبت گردید.

پیشینه چاپ و چاپخانه در ایران به چه زمانی بازمی‌گردد؟

برخی بر این باورند قدیمی‌ترین چاپخانه در ایران و خاورمیانه چاپ خانه کلیسای «وانک» در جلفای اصفهان ۱۵۴۶ هـ. است، اولین کتاب ایران در آنجا به چاپ رسیده است. بعضی دیگر معتقدند که اولین دستگاه چاپ سربی و اولین مطبعه فارسی را میرزا صالح شیرازی، که از طرف عباس میرزا نایب السلطنه، برای تحصیل همراه چهار ایرانی دیگر به اروپا اعزام شده بود، در انگلستان خریده و با خود به ایران آورد و در شهر تبریز دایر نمود.

نویسندگان، چاپ را ماخوذ از «چاو» دانسته‌اند که یک کلمه چینی است و برخی دیگر اشتقاق «چاپ» از «چاو» را بعید شمرده و معتقدند که «چاو» از لفظ «چاپ» و «چهاپه» هندی گرفته شده است، زیرا در زبان هندی لفظ چاپ به معنای مهر است و پارچه‌هایی را که به وسیله مهرها یا قالب‌های چوبی نقش می‌کنند «چهارپانیا» و «چهارپاره» می‌گفته‌اند صنعت چاپ شبیه به همین مهر زدن و نقش کردن به وسیله قالب است. لذا در این مورد نیز استعمال شده است.

چاپ سربی و سنگی نیز از مهم‌ترین انواع چاپ، به شمار می‌آید. چاپ سربی نوعی از انواع مختلف چاپ است که به وسیله حروفی که روی سرب نقش بسته می‌شود صورت می‌پذیرد. چاپ سنگی، ساده‌ترین انواع چاپ است که پیش از چاپ سربی و اختراع ماشین چاپ معمولی بوده است، بدین طریق نوشته را روی یک پاره سنگ صاف صیقلی برمی‌گرداندند. سپس با وسایل مخصوص از روی آن سنگ، هر چند نسخه که می‌خواستند، چاپ می‌کردند.

از نظر فنی چاپ سنگی چه ویژگی‌هایی دارد؟

چاپ سنگی یک روش مختلط فیزیکی و شیمیایی است که بر اساس رفع متقابل آب و چربی اختراع گردیده و از انواع چاپ مسطح (پلی نوگرافی) به شمار می‌آید. این روش چاپ به عنوان فرآیند چاپ هنری و نیز به عنوان فرآیند چاپ تجاری به کار می‌رود. با این تفاوت که در کارهای هنری از سنگ چاپ و در چاپ‌های تجاری از صفحه فلزی استفاده می‌کنند. این روش را آلوتیس زنه فلدر در سال ۱۷۹۶ م. / ۱۲۱۷ هـ. اختراع کرد. سهولت استفاده از این روش به زودی چاپ سنگی را فراگیر نمود. در چاپ سنگی تصویر، معمولاً به صورت وارونه با مداد مرکب، که مشتمل بر صابون یا چربی است، روی سنگ یا صفحه فلزی ترسیم می‌شود. اسید چرب این مرکب صابون نامحلولی روی صفحه می‌سازد که مرکب چاپ را به خود می‌گیرد و آب را رد می‌کند.

سپس طرح رسم شده بر روی صفحه را، به وسیله صمغ عربی و محلول جوهر شوره (تیزاب) ثبات می‌بخشند. تیزاب اطراف نقش‌ها را کمی می‌خورد و به ترتیب نقش به صورت برجسته باقی می‌ماند. پس از شستن تصویر، با تریانتین و آب، صفحه فلزی یا سنگی آماده می‌شود، تا مرکب چاپ را با نورد، روی آن بمالند و به این ترتیب تصویر روی کاغذ چاپ می‌شود هر سنگی که با این

**اولین کتاب که در ایران و
خاورمیانه منتشر شده است،
کتاب «ساغموس» زبور حضرت
داود است که تاریخ چاپ آن به
۱۰۴۷ هـ. می‌رسد و در جلفای
اصفهان چاپ شده است.**

۱۲۵۹ هـ. در تبریز چاپ شده و مشتمل بر چهار مجلس و تصویر می‌باشد. برخی معتقدند مرغوب‌ترین کتاب چاپ سنگی که در ایران چاپ شده است، کتاب گلستان سعدی است که در سال ۱۲۶۸ هـ. در مقطع خشتی در تهران چاپ شده است. همچنین اولین روزنامه ایرانی، در تاریخ دوشنبه ۲۵ محرم سال ۱۲۳۵ هـ. در زمان سلطنت محمد شاه قاجار به کوشش میرزا صالح شیرازی که خود، آن را، با ترجمه تحت اللفظی (newspaper) «کاغذ اخبار» نام نهاده بود، در یک صفحه منتشر گردید بعضی معتقدند که اولین روزنامه به زبان فارسی، مدت‌ها قبل از «کاغذ اخبار» در سال ۱۲۱۲ هـ. به نام «اخبار ایرانی» در شهر دهلی منتشر شده است. روزنامه‌های شرف و شرافت از روزنامه‌های مصور با چاپ سنگی، یادگاری از دوره ناصرالدین شاه، حدود سال ۱۲۸۸ هـ. است که از جهت خط و تصاویر از نفایس به شمار می‌آیند.

در روش چاپ سنگی، آرایش صفحات کتاب چگونه است و چه روش‌های نگارش در این نوع از چاپ متداول است؟ آفرینش نسخه‌های خطی یا کتاب چاپ سنگی محصول ذوق و قریحه و تلاش عده‌ای هنرمند خوشنویس، مذهب، نگارگر، رسام، جدول‌کش، صحاف و کاغذساز در کنار هم بوده است. برخی از نسخه‌های خطی و کتب چاپ سنگی، تنها جهت انتقال علوم و برای آموزش شکل گرفته‌اند و بعضی دیگر، با عنایت به رعایت جنبه هنری آن، خلق شده‌اند. آستربرقه، صفحه عنوان، فهرست، صفحات اول و دوم، صفحات داخل، جدول‌کشی، حاشیه، شماره صفحه، صفحه پایان از مهم‌ترین عناوینی هستند

چنانچه این تلقی صحیح باشد، از مقایسه تاریخ اولین چاپ خانه سربی ایران ۱۰۴۶ هـ. و اولین چاپخانه سنگی ایران ۱۲۴۶ هـ. مشخص می‌گردد، ۲۰۰ سال قبل از چاپ سنگی، چاپ سربی در ایران وجود داشته است، ولی به جهت مشکلات، چاپ سربی متروک مانده و هزینه نازل و سهولت کار با چاپ سنگی، این روش را طی مدت کوتاهی، جایگزین چاپ سربی نمود.

بعضی معتقدند: پیشینه و سابقه چاپ (باسمه) در ایران، به زمان «سلطان حسین بایقرا» برمی‌گردد. هم‌چنین از زمان شاه عباس پارچه‌هایی در دست است که نشان می‌دهد در این زمان «باسمه» بر روی پارچه‌های کتانی و ابریشمی نیز معمول بوده است. برای «باسمه کردن» ابتدا صورت‌های مختلف گل و پرندگان را در حالات و حرکات دلنشین، با نهایت و ظرافت، بر روی چوب‌های محکم و با دوام حکاکی می‌کردند. به نحوی که صورت‌ها به شکل برجسته‌ای نمودار می‌گردید. سپس این چوب‌های حکاکی شده در ابعاد مختلف را بر روی نمدهای آغشته به رنگ‌های مورد نظرشان، فرو می‌برند و به این ترتیب قسمت‌های برجسته، رنگ می‌گرفت و قسمت‌های فرو رفته، بی‌رنگ می‌ماند. این قطعه‌های حکاکی شده، با سمه نامیده می‌شود.

قدیم‌ترین کتاب‌های و روزنامه‌های که به صورت چاپ سنگی در ایران چاپ شد چه بودند؟

اولین کتاب که در ایران و خاورمیانه منتشر شده است، کتاب «ساغموس» زبور حضرت داود است که تاریخ چاپ آن به ۱۰۴۷ هـ. می‌رسد و در جلفای اصفهان چاپ شده است.

برخی معتقدند: اولین کتاب «چاپ سنگی» که در ایران به چاپ رسیده است، کتاب «المعجم فی آثار ملوک العجم» تالیف میرزا عبدالله بن فضل الله می‌باشد و هم‌چنین کتاب حدیقه الشیعه تألیف ملا احمد اردبیلی، در سال ۱۲۶۰ هـ. در تهران چاپ شده است که باید آن را در زمره اولین کتاب‌های چاپ سنگی تهران محسوب نمود. در اصفهان نیز تقریباً در سال ۱۲۶۰ هـ. عمل لیتوگرافی شروع شد و کتاب رساله حسینی به چاپ رسید. اولین کتابی که میرزا اسدالله شیرازی در تبریز به طبع رسانید «قرآن کریم» است که در سال ۱۲۴۸ هـ. چاپ گردید و سپس کتاب زاد المعاد در سال ۱۲۵۱ هـ. به طبع رسید که، هر دو به خط میرزا حسین خوش نویسی می‌باشد. نخستین کتاب «مصور» ظاهراً در سال

که، معرف آرایش صفحات کتب چاپ سنگی می‌باشند. در ابتدای کتاب‌های سنگی، یک الی دو صفحه سفید قرار می‌گرفته است، که به آن «آستر» گفته می‌شود و در انتهای کتاب نیز یک الی دو صفحه قرار داشته، که به آن «بدرقه» اطلاق می‌گردد هر دو، سبب اتصال کتاب به جلد بوده‌اند.

در کتاب‌های چاپ سنگی، اولین صفحه‌ای که بعد از آستر، قرار می‌گرفت صفحه عنوان بوده است این صفحه، مشتمل بر عنوان کتاب، نام نویسنده، نام ناشر، تاریخ و محل انتشار و نام اشخاص بوده است که کتاب را وقف یا طبع نموده‌اند.

صفحه عنوان کتاب‌های چاپ سنگی، مزین به ترنج، سه‌ترنج، لچکی و شمشه می‌باشد. و شیوه کار، عموماً پیروی از مکتب اصفهان دوره صفویه و به ندرت مکاتب دیگر است که عیناً از روی کتب خطی تقلید شده است.

در بیشتر موارد صفحه عنوان، با نقش ترنج تزیین شده است و در داخل آن، عنوان کتاب و مشخصات دیگر آن آورده شده است. گاهی در بالا و پایین ترنج، سر ترنج به چشم می‌خورد. بر روی صفحه عنوان بعضی از کتب چاپ سنگی، از «شمسه» به صورت شکل دایره‌ای که در آن مشخصات مربوط به کتاب آمده، به کار گرفته شده است و در برخی موارد، این دایره، به شکل بیضی در آمده و در داخل مربعی ساده یا گلزار قرار گرفته است.

معمولاً در کتاب‌های چاپ سنگی، فصل‌بندی با عنوان «باب» انجام می‌پذیرفت که در ابتدا یا انتهای کتاب قرار می‌گرفت. این فهرست‌ها، انواع مختلفی داشت که فهرست مشجر، مدور و جدولی از جمله آنها به شمار می‌آیند.

معمولاً در صفحه آغازین متن کتب چاپ سنگی، طرحی مذهب و منقش دیده می‌شود که نصف یا ثلث صفحه را در برمی‌گیرد و غالباً در یک کادر مستطیل شکل قرار می‌دارد، که به آن پیشانی گفته می‌شود و شامل سرلوحه و کتیبه‌های ویژه‌ای است که در نقوشی مانند اسلیمی، ختایی، گل و بته و از تصاویر حیوانات و ملائکه، تاج و ترکیبات هندی استفاده شده است. در پایین سر لوحه عموماً کتیبه‌ای وجود دارد که در آن اغلب جمله «بسم الله الرحمن الرحیم» یا «بسم الله» نوشته شده است.

یکی از ویژگی‌های صفحات اکثر کتب‌های چاپ سنگی، جدول بندی آنهاست. جدول‌ها ممکن است چند تایی یا متداول باشند، جدول بندی کتاب‌ها با عنایت به نثر یا شعر، تنظیم می‌شده است.

به مطالب ضروری خارج از متن اصلی کتاب، حاشیه گفته می‌شود. گاهی هم دنباله مطالب متن که به دلیل کمبود جا، در حاشیه آورده شده است و گاهی نیز به منزله زیرنویس و پاورقی متن بوده است. حاشیه کتاب‌های چاپ سنگی، به دو قسم، منقوش و مکتوب، تقسیم می‌شود.

رکابه، یادآوری اولین کلمه‌ای است که در آغاز صفحه بعد آورده می‌شود. یعنی کلمه‌ای که در بالای صفحه بعد قرار دارد، در پایین صفحه قبل، نوشته می‌شده است.

رکابه در کتاب‌های چاپ سنگی، معمولاً در قسمت مرکزی یا در سمت چپ صفحه آورده می‌شد با مطالعه این دو کلمه، در هر دو صفحه کتاب، نظم آن مشخص می‌گردید. شماره صفحه، معمولاً در داخل یک شکل هندسی، گاهی در بالا و گاهی پایین صفحه، قرار می‌گرفت.

یکی از ویژگی‌هایی که در برخی کتب چاپ سنگی مشاهده می‌شود تصویرهایی است که به صفحات آن زیبایی خاصی می‌بخشد. بعضی از این تصاویر، مجلس سازی یعنی دنباله دار و برخی دیگر مصورسازی، یعنی دنباله دار نبوده و دارای موضوع واحد نمی‌باشند.

خط و کتابت در کتاب‌های چاپ سنگی چگونه است و چه روش‌های نگارش در این نوع چاپ متداول است؟

اکثر نسخه‌های خطی و کتاب‌های چاپ سنگی، با خط نسخ و نستعلیق و شکسته نستعلیق نگارش یافته است، زیرا خط نسخ، محکم‌ترین و خواناترین خط است. خط نستعلیق نیز، علاوه بر خوانا بودن، از زیبایی خاصی برخوردار است. از مهم‌ترین خوشنویسان دوران قاجاریه، «میرزا رضا کلهری» است، او نگارش خاص «چاق نویسی» را ابتکار نمود. که نتیجه آن آشکار شدن ظرافت و زیبایی‌های خوش نویسی در صفحه می‌باشد.

متون کتب چاپ سنگی، به سه روش: الف - ساده نویسی، ب - مورب نویسی، ج - جنای نویسی نگارش یافته‌اند.

به غیر از صفحه افتتاح یا دیپاچه که در یک کادر مستطیل شکل می‌باشد و شما به آن اشاره کردید، صفحه آخر نیز در کتاب‌های چاپ سنگی دارای توجه و عنایت بوده است. در این زمینه نیز توضیح دهید؟ مطالب صفحه آخر کتب چاپ سنگی، غالباً در کادر مثلثی که راس آن رو به پایین است، به پایان می‌رسد. در این صفحه تعداد

کلمات در سطور، کم شده تا در رأس مثلث به یک کلمه می‌رسد، گاهی نیز بعد از آخرین کلمه، تزییناتی دیده می‌شود. صفحه آخر کتاب سنگی، با ذکر تاریخ اتمام، نام خطاط، محل استنساخ یا انتشار، التماس دعا و جمله «تمام شد» ختم می‌گردد.

نقش کاغذ در کیفیت نسخه‌های چاپ سنگی چگونه است و چه نوعی از کاغذ برای این چاپ مرغوب است؟

کاغذ در تکوین نسخه‌های خطی و کتب چاپ سنگی، نقش بسیار مهمی را داشته است. بدین جهت همواره افراد خاصی به شغل کاغذسازی اشتغال داشته‌اند. کاغذگران علاوه بر مرغوبیت به بعد زیبا شناختی آن نیز عنایت داشته‌اند. لذا انواع و گونه‌های کاغذهای الوان و هنری را فراهم می‌آوردند.

کاغذی که برای چاپ سنگی، مورد استفاده قرار می‌گرفت، غالباً کاغذ «روسی» و روزنامه مانند بود. گاه کاغذهای فرهنگی دیگر هم از راه «خلیج فارسی» وارد می‌شد. در برخی از کتاب‌ها، از کاغذهای رنگی که صورت تزیینی داشته است استفاده می‌گردید و در طبع بعضی از کتب، کاغذهای رنگارنگ به کار گرفته می‌شد.

در زمینه قطع کتاب چاپ سنگی نیز توضیح دهید؟

قطع کتب چاپ سنگی، متفاوت و گوناگون بوده است. مشهورترین این اندازه‌ها عبارت است از:

۱. بازوبندی: حدود (۲۰×۳۰) میلی متر
۲. بغلی: حدود (۴۰×۶۰) میلی متر
۳. جانمازی: (۷۰×۱۲۰) میلی متر
۴. نیم ربعی: حدود (۱۶۰×۲۴۰) میلی متر
۵. وزیری کوچک: حدود (۱۶۰×۱۲۰) میلی متر
۶. وزیری: حدود (۱۶۰×۲۴۰) میلی متر
۷. وزیری بزرگ: حدود (۲۰۰×۳۰۰) میلی متر
۸. سلطانی: حدود (۳۰۰×۴۰۰) میلی متر
۹. رحلی کوچک: حدود (۲۵۰×۴۰۰) میلی متر
۱۰. رحلی: حدود (۳۵۰×۵۰۰) میلی متر
۱۱. رحلی بزرگ: حدود (۳۵۰×۶۰۰) میلی متر
۱۲. بیاض: کتابی که طول و عرض آن به جهت نوع صحافی، معمولاً بر خلاف معمول بوده است.
۱۳. خشتی: کتابی که طول و عرض آن، تقریباً چهار گوش و به یک اندازه باشد.

کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار) از نظر کتاب‌های چاپ سربی و سنگی چه ویژگی دارد؟

کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری، به جهت دارا بودن چهار هزار و دویست نسخه خطی و ۲۷۰۰ جلد کتاب چاپ سنگی و سربی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. قدیمی ترین نسخه خطی این کتابخانه، نسخه‌ای از قرآن کریم است که در قرن سوم از هجرت، نگارش یافته است. و قدیمی ترین کتاب چاپ سنگی آن، با عنوان تاریخ فرشته تالیف فرشته استرآبادی، به چاپ بمبئی، به سال ۱۲۴۷ هـ. می‌باشد. این کتاب‌ها در قطع گوناگون و در علوم متفاوت می‌باشد. چنانکه (۲۶۰) عنوان در فقه جعفری، (۴۴) عنوان در فلسفه اسلامی، (۳۸) عنوان در کلام شیعه، (۸۳) عنوان در اخلاق اسلامی (۶۹) عنوان در تصوف و عرفان، (۲۸) عنوان در زمینه پزشکی، (۱۲۰) عنوان در اصول و فقه شیعه، (۸۴) عنوان در زمینه تفسیر، (۳۴۰) عنوان در زمینه زبان و ادبیات عرب، (۳۰۵) عنوان در زمینه ادبیات فارسی، (۱۱۴) عنوان در زمینه تاریخ و ده‌ها کتاب دیگر در عناوین دیگر، شکل دهنده کتاب‌های این بخش کتابخانه می‌باشند.

در ارتباط با تهیه فهرست، پیشینه، روش و مدت انجام

کتابشناسی کتاب‌های چاپ سربی و سنگی کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار)، نیز توضیح دهید؟

فهرست کتاب‌شناسی توصیفی تهیه شده، از جمله کارهای مهم در تاریخ فهرست نویسی کتاب‌های چاپ سنگی در ایران است. فهرست نویسی کتاب‌ها بر اساس قواعد فهرست نویسی «انگلو- امریکن» و رده‌بندی آن بر اساس رده‌بندی دهدهی، دیویی به انجام رسیده است. ورود اطلاعات فهرست نویسی شده در نرم افزار جامع پارس آذرخش صورت گرفته و کتاب‌شناسی حاضر با استفاده از این نرم افزار تنظیم و ارائه گردیده است. شیوه تنظیم فهرست برگه‌ها بر اساس پدیدآورنده و در صورت نبود آن، عنوان، می‌باشد.

این کتاب‌شناسی در طول مدت پنج سال به انجام رسیده است و اگرچه سعی شده است این فهرست از غلط ماهوی و املائی مبری باشد و چند بار مورد بازبینی قرار گرفته است مع الوصف برای رفع اغلاط احتمالی و تکمیل نیازمند، به عنایت عالمان در دانش کتابداری و فهرست نویسان سختکوش کشور می‌باشد.